

Devletin Türkiye’de örneğin 1970’lerde topluma ya da şimdilerde örneğin uluslararası finansal ilişkilere müdahalesi, Türkiye’de modern anlamda burjuvazinin henüz gelişmediğinin kanıtıdır. Diğer bir deyişle toplumsal yardım gerektiği ama bulunamadığı zaman “nerede bu devlet?” feryadı duyulur, ülkemizde; samimi olarak işte bu feryadın duyulması, moderniteye geçilememiş olmasının, antik koşulun hüküm sürdüğünün doğrudan delilidir. Bu yazı, bu bakımdan konuyla ilgili kitabımı (Sarı, 2018) tamamlayan yazı serisinin bir parçasıdır.

Hatırlıyorum da Türkiye ile ilgili aşmakta en çok güçlük çektiğim konu, geride tarıma dayalı, kırsal, dinsel yetkililere tabi işleyen bir toplum olduğu, Türkiye’nin bu durumdan çıkıp imalata dayalı, kentsel, bilim ve sanatıyla seküler düşünüş ve iletişimin hakim olduğu bir topluma doğru gelişmekte olduğu yanılmasıdır. İşin aslı öyle değil; Türkiye, çağdaş dünyanın bir bileşeni olmaktansa -“şimdiye kadar ne olduysa oldu, zararın neresinden dönülürse kârdır” anlayışıyla- dünya çapında ticaretiyle, imalatıyla, tarımıyla, bilimiyle, sanatıyla, dinleriyle Dünya yakında eski haline dönecek hayaliyle fiilen geri dönmek üzere geçmişte kalmış olan hayali bir geleceğe hazırlanır.

Heaton’un (1966, s. 241-242) değindiği Portekizlilerin 16. yüzyılın başlarında varolan ipek ve baharat yollarına alternatif, kendilerinin denetiminde bir yol açma girişimi, ilk kentlerden 19. yüzyıla kadarki dönemin temel özelliğini çarpıcı bir biçimde yansıtıyor. 1502’de Vasco da Gama, Arapların ve Mısırlıların nakliye gemilerinin etkinliğini öyle bir kırdı ki 1504’te, Akdeniz limanlarına hemen hemen hiç baharat gelmedi. 1515’e gelindiğinde diğer yollar tamamen kapanmasa da Portekizliler Doğu’yla ticaretin önderi durumundaydı. Ancak Portekiz ablukası, on beş yıl dayandı dayanmadı, sonra iyice güçsüzleşti.

1540’ta Akdeniz limanları üzerinden işleyen eski yol olanca yoğunluğuyla faaldi. Bir hesaba göre 1560’ta, Portekizlilerin müdahalelerinin öncesinden daha fazla biber, Venedik’e geliyordu. Kızıl Deniz üzerinden (eski yoldan) gelenler, Lizbon’a (yeni yoldan) gelenlere eşitti, hatta zaman zaman bunun da üzerine çıkıyordu.

19. yüzyıla kadar olan gelişmelerde önce eski düzen zarar görmüş gibi olsa da eski, kısa sürede restore olur, yenilik ya elenir ya da eskisinin yanında varlığını sürdürerek eskiye karışır. 19. yüzyılda başlayan, hala süren ve geri dönülmez sonuçlar veren dinamiğe kadar dünya, hissedilmez hızla sürekli gelişse de bu anlamda stabildi.

Gazali, Selçukilerin ülkesinde, 12. yüzyılın başlarında bir vesileyle şöyle yazıyor:

Bilir ki, altın madeninin çıktığı yer topraktır. Bir sarrafın kendi anlayışına itimadı oldukça kalpazanın kesesine elini sokup halis altını kalpından ayırarak çıkarmasında bir zarar düşünülemez. Kalpazanla muamelede ancak köylü zarar görür, sanatının ehli olan sarraf değil.

Gazali (1963, s. 43-44)

O zamanlar, sarraf gibi zanaatkarlarıyla kentin ve köylüleriyle kırsalın bulunduğu ve zanaatkarların bilgileriyle, köylülerin bilgilerinin farklı olduğu da anlaşılıyor. Her halükarda köy, kentle etkileşim içinde var oluyor.

Gazali'nin yazdıklarında köylüye cahil ithamını seziyorum. Yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra yazan Mevlana ise yalnızca köylüleri değil, köye kim giderse gitsin herkesi aptallıkla ithal ediyor.

Köye gitme; köy adamı ahmak yapar; akli nursuz ve cansız yapar.

Kim bir gün ve gece köyde kalsa, bir aya kadar akli tamam olmaz.

Bir aya kadar ahmaklık onunla birliktedir. Köy otundan bunlardan başka ne biçilir.

Köyde bir ay kalan kişide bir zaman cahillik ve körlük olur.

Köy nedir? Ermemiş, taklide ve delile tutunmuş şeyh.

Bu duygular, küllî akıl şehri önünde değirmende gözü bağlı eşekler gibidir.

Mevlana (2008, 3. kitap, satırlar 515-523)

Gılgamış destanının¹ İÖ. 2100 ile İÖ. 627 yılları arasında tarihlenen değişik dillerde parçaları bulundu. Rosenberg, Gılgamış destanına Gılgamış'ın Enkidu ile arkadaşlığını Akkadlı bir rahip olan Sin-leki-unninni'nin kattığını düşünüyor; muhtemelen İÖ. 1600 ile İÖ. 1000 arasında bir tarihte.² Enkidu'nun hikayesi, Mevlana'dan yaptığım anlatının ters yönünde işliyor. Mevlana'dan yapılan alıntıda kentli köyde, kent dışında aptallaşırken Enkidu başlangıçta yabandır ancak sonradan kentlileşir, medenileşir.³

Gılgamış'ın⁴ İÖ. 2700 ile İÖ. 2500 yılları arasındaki bir dönemde yaşadığı tahmin ediliyor.⁵ İlk kentlerin oluşum süreci daha önceye gidiyor ama "kent" in oturması da Gılgamış'ın yaşadığı dönemlere rastlar. O zamandan sonra kentsel yaşam Eski Dünya'da⁶ her tarafa yayıldı.

İsa'dan önceki yüzyılda, kentler ve kentleri birbirine bağlayan ticaret akımları, büyük ölçüde oturmuştu. Yönetici ve zanaatkârlarıyla kentsel kesim ve köylüleri, çoban ve avcılarıyla kırsal kesim birbiriyle etkileşim içinde bütünleşmişti.

Köy ve kentin birbiriyle hep keskin bir zıtlık oluşturduğu düşünülürdü. Ancak ideal olarak kentten bağımsız köy ile ideal olarak köyden bağımsız kentin iki ucunu oluşturduğu bir sürekliliği düşünmek daha uygundur; yerleşim birimleri bu iki idealin arasında bir yere oturur.

Dietz, Aristoteles'in doğduğu *kōmē*'yi şöyle betimliyor:

Stagira'nın yerinin siyasal doğası aynı derecede belirsizdir. Mogens H. Hansen (1995, 75)

onu kent-devlet ile belediye arasında bir birim olarak betimler; hem Yunanistan'daki bağımsız bir birim (polis) hem de Makedonya'daki barbar habitatlarıyla ilişkili bağımlı bir birim (kōmē) karakteristiğini taşıyarak teritoryal kimliğin geleneksel (zıtlık) ilkesini çiğneyen bir birim olarak.

Dietz(2012, s. 278)

“Kōmē”, kent içinde bir mahalle ya da bir köy, belki de bir kasabadır. Küçük -“en küçük” de denebilir- idari birimdir. Çevresi surlarla çevrili değildir. Aristoteles’in doğum yeri bağlamında, ironik biçimde çevresi surlarla kapalı olan polis özgürlüğü ima eder biçimde bağımsız olarak; çevresinde sur olmayan açık kōmē esareti ima eder biçimde bağımlı olarak nitelenebiliyor.

Göçebe kabilenin obası, köy ve kent, birbirleriyle zıtlık oluşturan yerleşim yerleri üçlüsü olarak düşünülebilir, farklı nitelikleri barındırırlar. Dietz’in vurguladığında öne çıkan ise, yerleşim yeri nitelikleri değil, idari birim nitelikleridir. Bir yanda kendi kendini yöneten (hükümeti kendilerinden oluşan) yurttaşlarıyla, halkıyla yurttaşların kent-devleti, diğer yanda hükmedilen (yönetilen) tebaasıyla Makedon barbarlığı; yani yurttaşlık ve tebaalık .

Yerleşim yerlerinin düşünülmesinin Aristoteles bağlamında ilginç ve aydınlatıcı özellikleri var; ancak daha genel aldığımızda işlerin yurttaşlık hukukuna dayalı işlediği bir ülkede köylü olmak ile payitahtta kentli kul olmak karşılaştırıldığında öne çıkan köylülük-kentlilik ayrımı değil yurttaşlık-tebaalık ayrımıdır. Aksi halde insanın kentlilik diye kulluğu savunması, köylülük diye yurttaşlığı eleştirmesi mümkündür.

Antikitede kırsal nüfus, bazı yerlerde bazı zamanlar üç çeyreğe kadar gerilese de genellikle yüzde doksanlar civarındaydı. Modern gelişmenin başlangıcında da bu oranlardaydı; diğer bir deyişle kırsal nüfus oranının çok yüksek olması, moderniteyi engellemez, modernite ile çelişik değildir. Köylülerin ataleti de bir şehir efsanesidir. Modernitenin başlangıcında önceleri köylerinde, sonraları köylerinden koparak kente gelen köylüler modern gelişme için

gerekli dinamikliğe haizdi.

İdare biçimiyle değil coğrafi yerleşim yeriyle düşünmenin insanı süreklediği çıkmazların benzerleri, köy-kent ayrımıyla zımnen örtüştürülen, din-bilim ayrımıyla düşündüğümüzde karşımıza çıkıyor. Mevlana'da, Gazali'de, hatta Gilgamiş'ta gördüğümüz kentlinin köylüye eleştirel bakışı, en eski, kadim, antik görüş ve tavırlardan biridir; yenilik olmadığı gibi ilerlilik hiç değildir. Ya dinsel bağnazlığa karşı bilimi savunma? Bu konu müslümanlık söz konusu olduğunda ikirciklidir.

Örgütlü din, köylerden, steplerden, çöllere çıkmadı. Kentlerde ticaretle ortaya çıktı. Köylere, steplere, çöllere kentlerden yayıldı. Kökü hep kentlerde kaldı ve hep ticaretle beslendi.

Din, bilimden önce gelişmedi. Bilimsel gelişmeden sonra, bu gelişme bir doyumluk düzeyine geldiğinde dinler bunlarla çelişerek değil, bilimsel düşünmenin ürünlerini pratiğe adapte ederek gelişti.

Açıktır ki bilimsel gelişme içinde bulunduğu doyumluk düzeyini aşip yeniden gelişmeye başladığında varolan din gelişme karşısında önce ayak bağı olur. Yok olup gitmiyorsa kendisini sürekli bu gelişmeye uyarlayarak bilimsel gelişmenin yanı sıra durmayı beceriyordur. Bilimsel gelişme ve sonuçlarının tanrısal iradeyle olduğu yönündeki dışında herhangi bir iman, kalıcı, stabil dinsel örgütlenmeye olanak vermez.

Antikitede ayak sürümenin nedeni, köylüleri harekete geçirecek değerlerin oluşturulamamasıydı; buna neden olan etmenler arasında din, tarım ve köylülük değil, eski kentlilik ve dünya çapında örgülenmiş eski ticaret vardı.

Müslümanlar arasında din-bilim karşıtlığı⁷ konusundaki tavır, konunun alim-cahil ikileminde mi yoksa alim-ümme ikileminde mi alındığına bağlı olarak zıt iki yöne ayrılır.

Alimle cahilin bir olmamasından dolayı, alimin saygınlığı vardır. Okur yazar oranının yüzde

beşlerde olduğu bir dönemde, tümü okur yazar olan Gazali, Mevlana gibi düşünürlerin hepsinin kimi zaman kibarca çoğu zaman açık açık aşağılayıcı ama hep ‘cahillere haddini bilsin’ mealinde sözleri vardır. Bildiklerini söylese cahillerin kendisini katledeceğini İbni Arabi gibi ileri sürenler az değildir.

Yukarıdaki paragraftan Müslüman düşünürlerin oybirliğiyle alime saygı konusunda uzlaştığı sonucuna varılmamalıdır. Cehalete övgünün iki kanalı vardır. İlk kanal, kargaşa olmaması için cahilin cahil kalması gerektiği biçimindeki cehaletin yararlı olduğu fikri üzerindedir. Mevlana, bildiğini ifade etmede insanın yeterli olmadığını, yeterli olsa dünyanın düzeninin kalmayacağını, herkesin işsiz kalacağını da belirtir. Düzen de işsizlik de kentleşme sonrası sorunlardır; yani Mevlana’nın bakış açısının kentli olduğu açıktır. Cehaletin muhafazası, köylü değil ancak bu kentli bakış açısıyla gerekli görülür. Muhafazakarlık köylülere özgü değildir, kentseldir.

Müslüman düşünürlerin cehaleti övmesinin ikinci kanalı, peygamberin ümmi olması fikrinden kaynaklanır. “Ümmi”, aslında “cahil insan değil sıradan insan”dır. Peygamberlik konusunda da “ümmi” özel olarak “dini eğitim almamış, din adamları zümresinden olmayan sıradan insan”dır. Peygamberin okur yazarlığı tartışmasıdır ve kayda geçen sözleri -vahiye yorulanlarıyla da yorulmayanlarıyla da- zamanını da aşan alimliğini aleni biçimde ortaya seriyor. Bu bakımdan kendi başına kalsa ümmilik konusundan ancak alimliğe saygı çıkacakken muhafazakarlık, cehaletin övülmesi için kullanılmasını gerektiriyor.⁸

İlim-cehalet ikilemi, kentli-köylü ikilemini karşılayamadığı gibi kendi kendine çatallanan bir konudur. Antikite olarak gördüğüm 19. yüzyıl öncesiyle, moderniteye karşılık gelen 19. yüzyıldan sonrasının farkını anlamak için köylülük-kentlilik ikilemi de din-bilim ikilemi de cahillik-alimlik ikilemi de temel açıklayıcı olamaz, her iki dönemde de ikilemlerin her iki yanı da vardır. İkilemlerin iki tarafının ağırlığı bu iki dönem arasında farklıdır; bu ikilemler temel açıklayıcı olmamakla birlikte antikite-modernite ayrımını anlamak için yardımcı temalardır.

Diğerleri yan tema olarak kenara çekildiğinde antikite-modernite ayrımı konusunda temel

belirleyici olarak ortada yalnızca tebaalık-yurttaşlık ayrımı kalıyor. Toplumsallıkların her biri biçimdir. Ancak bu biçimler, resmi kayıtları düzenleyenler ve kullananlar ne kadar arzularsa arzulasın resmi kayıtlardaki biçimlere karşılık gelmez. Olgulardan çıkarsanan biçimlerin yerine resmi kayıtlardaki biçimler konulduğunda olmayan rahatlıkla oluyormuş gibi görünür. Örneğin Türkiye’de en azından Meşrutiyet’lerden bu yana resmi kayıtlarda toplum yurttaşlık hukukuna göre işlerken aynı dönemde -iki alt dönem kısmen hariç⁹- kendine hain varlığı olan devletin¹⁰ fiilen yalnızca tebaası olabildik.

Hüküm süren, görünen biçim olarak yurttaşlıkken aslında zımnen tebaalık olabiliyor. Resmi kayıtlarda görünen biçimin dışında hem öznelliklerin hem de özneler arasılıkların üstünde olup onların zemini olacak biçimde ortaya çıkan toplumsallıklar, toplumsal biçimler, makul insanların bir bölümü için¹¹ düşünülebilir değildir. Bu durumda görünen ile aslolan arasındaki ayırım¹² evrensel olarak ifade edilemez, sorunludur.

Antikite-modernite ayrımının çözümlenmesini tebaalık-yurttaşlık ayrımına dayalı olarak yapmak mümkün ise de tebaalık-yurttaşlık ayrımının fiilen saptanmasıyla ilgili sorunlar vardır. Böyle durumlarda kesin sonuç veren tek bir ölçüt aramak nafîle çabasına girmektense sonuçları kesin olmasa da birbirinin sağlamasını yapan çeşitli ölçütlere göre giderek daha güvenilir sonuçlara götürecek biçimde karşılaştırmalar yapmak uygun olur. Örneğin, ekonominin mi yoksa politikanın mı belirleyici olduğuna bakılarak başlanabilir.¹³ Zenginlik mi belirleyici, yoksa toplumsal güç mü? Girişimci nitelikleri taşıyan insanlar, ya dışarı gidiyor ya da siyaset mi yapıyor yoksa girişimci mi oluyor?

Özetleyecek olursam oba, köy ve kent, beş bin yıldan fazla süredir var. Kentler, Eski Dünyaya obalar, köyler ve birbirleriyle entegre biçimde yayıldı. Son iki bin küsur yıldır dünya çapında hakim olan yaşam, kentin merkezinde olduğu yaşamdır. Modernleşmede yaşanan sorunların kökünde kentliler tarafından zaten antikitede de yakınılan köylülük, dinsel yobazlık, cehalet, tembellik yatmıyor; tam tersine bunlardan yakınan antikiteden kalma okumuş yazmış çalışkan kentliler, sorunun önemli bir bölümünü oluşturuyor.

Referans

Acemoglu, Daron ve James Robinson (2012). *Why Nation Fail*. Londra: Profile Books Ltd.

Akyüz, Yılmaz (1973). *Money and inflation in Turkey, 1950-1968*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Akyüz, Yılmaz (1980). *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Akyüz, Yılmaz (1984). *Fiyat Mekanizması ve Makroekonomik Dengesizlikler*. Ankara: Yurt Yayınları.

Atılğan, Gökhan (2020). 12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar. Mete Kaan Kaynar (haz.) içinde, *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (s. 55-86). İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, Korkut (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.

Bostancı, Adnan (söyleşi) (2011). *Bitmeyen Yolculuk, Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bloch, Marc (2014). *Feudal Society*. Translated from the French by L.A. Manyon. London and New York: Routledge.

Çelik, Aziz (ed.) (2020). *Emeğe Karşı Sermaye Darbesi: 12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti*. İstanbul: DİSKAR.

Dietz, Mary G. (2012). "Between Polis and Empire: Aristotle's Politics". *The American Political Science Review*, May 2012, Vol. 106, No. 2 (May 2012), pp. 275-293.

Ecevit, Bülent (1973). *Ortanın Solu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Beşinci Baskı.

Gazali (1963), *El Munkızu Min-ed Dalâl*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi.

Heaton, Herbert (1966). *Economic History of Europe*. Revised Edition. Fourth printing. New York, Evanston & London: Harper & Row

Kıvcımlı, Hikmet (1968a). "Anlaşılmayan Temel Konu". Türk Solu Dergisi. Sayı: 8, 9 Ocak 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968b). "Basit Yeniden Üretim". Türk Solu Dergisi. Sayı: 10, 23 Ocak 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968c). "Yeniden Üretim Çeşitler, Kapitalist Üretim Yordamı". Türk Solu Dergisi. Sayı: 11, 30 Ocak 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968ç). "Yeniden Üretim Çeşitler, Kapitalizm ve Geniş Yeniden Üretim". Türk Solu Dergisi. Sayı: 12, 6 Şubat 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968d). "Yeniden Üretim Çeşitler, Kapitalizm ve Geniş Yeniden Üretim". Türk Solu Dergisi. Sayı: 13, 13 Şubat 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968e). "Kapitalizm ve Prekapitalizmin Uzlaşmaz Zıtlığı". Türk Solu Dergisi. Sayı: 14, 20 Şubat 1968. s.6.

Kıvcımlı, Hikmet (1968f). "Kapitalizm ile Prekapitalizmin Kaynaşması". Türk Solu Dergisi. Sayı: 15, 27 Şubat 1968. s.6.

Kıvılcımlı, Hikmet (2012). *Tarih Devrim Sosyalizm*. İstanbul: Derleniş Yayınları. Üçüncü Baskı, 2012.

Koca, Selçuk (2020). Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri. Mete Kaan Kaynar (haz.) içinde, *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (s. 87-98). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lukács, Georg (1977). *Georg Lukács Werke, Band 2, Frühschriften II, Geschichte und Klassenbewußtsein*. 2. Auflage. Darmstadt und Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag.

Marx, Karl (2011). *Kapital, 1. Cilt*. Almancadan çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, Karl (1882). *Karl Marx Friedrich Engels Gesamtausgabe, zweite Abteilung "Das Kapital" und Vorarbeiten, Band 8*. Marx, Karl ve Friedrich Engels (1848). "Manifest der Kommunistischen Partei". *Karl Marx - Friedrich Engels Werke, Band 4* içinde (s. 459-493).

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1846). "Die deutsche Ideologie". *Karl Marx - Friedrich Engels Werke, Band 3*.

Mevlânâ (2008). *Mesnevi*. Türkçesi: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları. 5.baskı.

Ostrogorsky, Georg (1963). *Geschichte des Byzantinischen Staates*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Dritte, durchgearbeitete Auflage.

Pekdemir, Melih (2007). Devrimci Yol. Murat Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* (Cilt 8, s.743-778). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rosenberg, Donna (1994). *World Mythology*. Second Edition. Lincolnwood, IL: NTC

Publishing Group.

Sarı, Osman (2009). *(AdamSmith+Keynes)xSamuelson/Marx*. İstanbul: efkari yayınlar.

Sarı, Osman (2012). *Aklın Kuşku Hali*. İstanbul: efkari yayınlar.

Sarı, Osman (2018). *Ülkemin Kaçan Gönenci*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Smith, Adam (1999). *The Wealth of Nations Books I-III*. Edited with an introduction and notes by Andrew Skinner. London, England: Penguin Books.

Smith, Adam (2010). *Milletlerin Zenginliği*. İngilizce aslından Çeviren Haldun Derin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Stalin, Joseph (1975). *Dialectical and Historical Materialism*. Calcutta: Mass Publications.

TKP, *Parti Tarihi, Cilt 1, Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Dinamikleri*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2021.

Wallerstein, Immanuel (2011). *The Modern World-System I*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.

Yıldırım, Yavuz (2020). Fatsa Deneyimi ve "Yeni Siyaset" Arayışı. Mete Kaan Kaynar (haz.) içinde, *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (s. 177-186). İstanbul: İletişim Yayınları.

Notlar

1. Rosenberg, (1994, ss. 174-203)
2. "Between 1600 and 1000 B.C., the epic had been inscribed in Akkadian (Babylonian),

Hittite, and Hurrian translations, some following the Sumerian versions and some branching off into wider variations, but all keeping the Sumerian names of characters and gods. A priest by the name of Sin-leqi-unninni, who probably lived during this time, is given credit for creating the late Akkadian version of the epic. Scholars think that he took the available Sumerian tales and imposed a uniform focus upon them, so that a series of separate adventures became the dramatic story of Gilgamesh's search for immortality. Sin-leqi-unninni integrated the Sumerian flood story into the epic and also created the friendship between Gilgamesh and Enkidu." (Rosenberg, 1994, ss. 173)

3. "“There he is!” the hunter exclaimed. “That is the savage man I have brought you to see! As soon as he sees you, he will approach you. Do not be afraid, for I am certain he will not hurt you. Let him get to know you, and teach him what it is to be a human being.”

Enkidu was fascinated by the woman, and he spent six days and seven nights with her. He forgot the grassy plain where he had been born, the hills where he had roamed, and the wild animals that had been his companions. Later, when he was ready to rejoin the wild beasts of the plain, they sensed that Enkidu was now a human being. Even the gazelles drew away from him in fright.

Enkidu was so surprised by their change in behavior that, at first, he stood completely still. When he tried to rejoin them, he found that he could no longer run with the speed of a gazelle. He was no longer the wild man that he had been. However, he had gained something in return for the speed that he had lost, for he now possessed greater understanding and wisdom. He returned to the woman, sat down at her feet, and looked into her face attentively.

The priestess said, “Enkidu, when I look upon you now, I can see that you have become wise like one of the heavenly gods. Why do you still want to roam over the grassy plains with the wild beasts? Leave this wild country to the shepherds and the hunters, and

come with me. Let me take you into the strong-walled city of Uruk, to the marketplace and to the sacred Temple of Anu and Ishtar. In Uruk you will meet the mighty King Gilgamesh. He has performed great heroic deeds, and he rules the people of the city like a wild bull. You will love him as you love yourself.”” (Rosenberg, 1994, ss. 177)

4. Tabletler okunduğu zaman kimsenin konuşmadığı ölü bir dildi. Sözcüklerin anlamlarından özel adların okunuşuna kadar birçok konu tartışmalıdır. Örneğin “Gılgamış”ın, aslen “Bilgemiş” olduğu iddiası da vardır.
5. Rosenberg, (1994, ss. 173)
6. Eskiden bildik dünya Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika’dan oluşuyordu. Bundan dolayı Eski Dünya’ya Afriko-Avrasya dendiği de olur.
7. Ruhani etkinlik olarak din ve bilim ilişkisi konusunda burada örnekler vermeyeceğim. Bunun için konuyu ayrıntılı biçimde incelediğim kitaba bakılabilir: Sarı(2012).
8. Dinin peygamberin ümmiliğinden dolayı cehaleti övdüğünü ileri sürenler, yalnız dindarlar değildir, aynı zamanda dindarlığı eleştirmenin ötesinde dini eleştiren din karşıtları da aynı savı kullanır. Dindarlık ve din karşıtlığı yobazlığın biri diğerini gerektiren iki parçasıdır. İster dindar olsun, ister olmasın her kim ki Müslümanlığın cehaleti övdüğünü ileri sürerse bilelim ki antik düzenin imkansız restorasyonu uğraşı için gerekli olan yobazlığın parçasıdır.
9. İstiklal Harbi ve sonrası on beş yirmi yıl ve 27 Mayıs sonrası on beş yirmi yıllık.
10. Bu konuda daha önceki bir yazıma bakılabilir: [“Devletin kendine hain varlığı”](#).
11. Örneğin doğallık ve bireyselliklerin özetleyicisi olmanın ötesinde toplumsallıkları inkar eden liberal bir akıl için.
12. Bir örneğini daha önce kendi kendisini dolduran beklentiler konusuyla bağlantılı olarak gösterdiğim (Sarı, 2009, s. 281) üzere toplumsallıklarda asıl ve gerçeğin ilişkisi konusunda daha ciddi belirlenme sorunları vardır.
13. “Ekonomi”den insanın kendi yaptıklarına bağlı olarak ödüllendirilmesi ya da

cezalandırılması durumunu; “politika”dan ise insanın elde edeceklerini toplumun kararını etkileyerek elde edebilmesi durumunu kast ediyorum. (Sarı, 2009, s. 19-20)